

Поглед над Балканите
View Over the Balkan Peninsula

ТЮТЮНОТЪРГОВЕЦЪТ ГЕОРГИ ЧАЛБУРОВ – ОТ БЕЖАНЕЦА ДО ИНДУСТРИАЛЕЦА

Красимира Узунова

Регионален исторически музей – Хасково

Резюме. Една от големите фигури в тютюневия бранш през първата половина на ХХ в. е Георги Чалбуров. Прочут търговец в периода между двете световни войни, той има интересна съдба. В ранните си години преживява ужасите на жестоките изстъпления на турските и гръцките власти над българското население в Тракия. Превърнал се по волята на съдбата в бежанец, след Първата световна война с упорит труд успява да се наложи като име в тютюневата търговия. Заради участието си в XXIV и XXV ОНС и големите мащаби на търговската му дейност, след преврата през 1944 г. е арестуван и осъден от т. нар. „Народен съд“ на доживотен затвор, заменен по-късно с 15-годишна присъда, а имуществото му е конфискувано. Тракийски бежанец, известен тютюнотърговец, а по-късно и политически затворник, животът му се преплита с историята на тракийските бежанци и създадената след това тракийска организация и най-вече – с историята на тютюневата търговия между двете световни войни.

Keywords: tobacco industry, trade, Georgi Chalburow, refugee, Thrace

Едни от най-трагичните страници в новата история на Балканите отразяват прогонването на българското население от родните му места в Тракия и обезбългаряването на региона, добило широка известност като „разорението на тракийските българи“. Близо три десетилетия, от края на ХІХ и началото на ХХ.в., турските и гръцките правителства методично и безкомпромисно провеждат политика на съсипване на местното българско население и прогонването му от Тракия. Хиляди българи на различна възраст са избивани или принудени с насилия да изоставят имотите и домовете си. Връх на това насилие са събитията през есента на 1913 г., последвали Междусъюзническата война. Ужасното насилствено и нечовешко прогонване и изстребване на българското население в Тракия е описано от проф. Л. Милетич в книгата му „Разорението на тракийските българи през 1913 г.“, написана почти непосредствено след събитията. В нея обаче има много неточности и пропуснати селища, тъй като той не е успял да обходи целия регион (Милетич, 1989). Данните от Карнегиевата анкета и досега не се приемат от българските изследователи като пълни, поради

едностранното и неточно отразяване на историческата действителност, с което се ощетява потърпевшото българско население в региона¹⁾. Тормозени, гонени и избивани, многочислените семейства на овчари и земеделци, търговци и занаятчии избират тежката бежанска участ пред възможността да останат по родните си места, но с друга вяра и националност или да бъдат изклани. Прииждащите в България бежанци разчитат в голяма степен на подкрепата на държавата и на общинските управи, които обаче, след преживените войни и съсипеващите последици от националните катастрофи, са с ограничени финансови възможности. Години наред бежанските семейства преживяват без домове и имоти и в недоимък се мъчат да изградят наново живота си, да отгледат и възпитат децата си. Сред хилядната бежанска маса, поставена в условията на тежки лишения и трудности, се срещат, макар и значително по-малко на брой семейства, съумели по-бързо и по-успешно да се приспособят към новите условия на живот. Неголяма част от тях създават и развиват по-големи и проспериращи търговски и индустриални предприятия. Сред тези немногобройни успяващи бежански семейства се нареждат и Чалбурови от село Еникьой.

Село Еникьой е едно от най-големите и заможни български села в Гюмюрджинския окръг (Одрински вилает), региона на Ксантийска околия, чието население се занимава с отглеждане на овце и най-вече – с производство на тютюн, който в началото на ХХ в. за някои от местните семейства се превръща и в съдба. Семейството на Киряк Чалбуров е едно от заможните в селото, които произвеждат тютюн, освен това притежават и една от няколкото големи воденици в района. Вероятно на семейството не са били чужди и революционните идеи и стремежът към национално освобождение, за което съдим от факта, че самият Киряк Чалбуров става член на организирания през 1900 г. местен революционен комитет (Шалапатов, 2011).

Селото, известно повече с българското си име Кръстополе, днес се намира на гръцка територия под името Ставропули. Разположено в плодородната долина на р. Места, то е обградено от изток и запад от залесените склонове на Родопите, на изток от него се намира гр. Ксанти, а на запад планинските ридове го отделят от гр. Драма и Драмското поле. Годините не са заличили напълно дълбоките следи на местната история, които селището все още пази в своите околности. Има сведения, че през 1909 г. селото наброява около 300 къщи, от които 220 са на български семейства, признаващи духовната власт на Екзархията, 50 са населени с гъркомани и 30 – с мюсюлмани. До 1913 г. селото е българско, а някои източници сочат, че в Кръстополе, освен българо-християни, се заселват и бегълци от околните помюсюлманчени села (Шалапатов, 2011). В началото на ХХ в. съвременниците сочат селото за богато. В статията си „Учебното дело в с. Ени-Кьой, Ксантийско през 1909–1910 г.“, публикувана през 1911 г. в сп. „Родопски напредък“, Никола Филипов отбелязва: „...Вероятно тютюневото производство и продажбите през този период

дават добри доходи... Населението се занимава с тютюнопроизводство, от което вади значителен годишен доход, особено през последните години, поради високата цена на турския тютюн. През изтеклата година оката тютюн се продаде по 60 до 70 гроша златни и мнозина Ени-кьойски жители получиха по 200–300 лири турски приход... Изложената материална сигурност прави тукашния жител охолан в живота си, което ясно личи от начина на препитанието му и изобщо от домашната му обстановка...“ (Филипов, 1911).

Доброто материално състояние на населението, вродената му ученолюбивост и любознателност, са причина още през 1870 г. в Еникьой да се открие българско училище. Отначало то е основно, а след това става и класно. Пръв учител до 1874 г. е Яков Змейкович (Филипов, 1911). Училището се е издържало от местната община и се подкрепяло материално и от Св. Екзархия. Увеличаването на броя на гъркоманите в селото, които достигат до 40 семейства, им дава смелост и ги подтиква да предприемат сериозен опит за засилване на влиянието си, като въведат гръцкия език в обучаването на децата си. В откритото вече училище това е невъзможно и те решават да построят свое, но срещат сериозна съпротива от по-голямата част от населението, принадлежащо към Екзархията. Когато новостроящата се училищна сграда вече е издигната и покрита, тютюнороботниците от Ксанти се прибират в селото и за една нощ я разрушават до основи. По този начин мнозинството от местните жители показват категорично, че няма да позволят погърчването на своите деца. С крайните си действия местните екзархисти отказват завинаги гъркоманите от намерението им да обучават децата си на гръцки език. Случилото се отразява върху развитието на българското обучение и училището увеличава броя на своите ученици. През учебната 1909–1910 година учителският персонал се увеличава на 7 души, а учениците – на 194, разпределени в 4 отделения и 3 класа (Филипов, 1911). Много от местните момчета, след като завършват училището, продължават образованието си в Одринската гимназия (Шалапатов, 2011).

В края на XIX и началото на XX в. селото и неговото население не остават изолирани от националноосвободителното движение. През лятото на 1900 г. в Кръстополе се създава революционен комитет. Според някои сведения това става при активното участие на местния 31-годишен търговец на жито Тодор Хълчев. По време на своите търговски пътувания в Дойран той научава за съществуването на ВМОРО и решава да образува в селото комитет. Покръстването му в революционното дело е извършено от Владимир Бочуков – ръководител на Ахъчелебийския (Смолянски) околийски комитет, който през 1901 г. разширява революционната мрежа в Ксантийско, Гюмюрджинско, Дедеагачко и Софлийско. Според сведения на Д. Шалапатов, който изследва подробно селищата в региона, организацията се създава през 1900 г. от Христо Караманджуков (Шалапатов, 2011). Като нейни членове се посочват повече от 20 души. Между тях са Тодор Хълчев, неговите братя Васил и Атанас, Недялко Килев, Димитър

Бечиров, Щерю Георгиев (Гочев), Иван Белков, Михаил Палатев, Петър Херов, Михаил Караджов, Георги Матинов, Георги Бодуров, Щерю Керезов, Стамат Бечов, Александър Вулев, Киряк Чалбуров, Сава Гочев, Тодор Бечиров, Сава Колцев, Нашо Вулев и др. (Караманджуков, 1934: 165).

Сред изброените основатели на организацията е и Киряк Чалбуров – бащата на бъдещия хасковски тютюноотърговец Георги Чалбуров. Съставът на организацията включва имена, които скоро след това стават известни с активната си революционна дейност. В началото на 1901 г., с подкрепата на Владимир Коруев, единият от членовете на революционния комитет – Александър Вулев, успява да вземе ръководството на организацията в свои ръце и да измести Хълчев, а през август Вулев става и член на околийския комитет. При разкриването му е арестуван и лежи пет месеца в Одринския затвор (Николов, 2001: 28; Караманджуков, 1934: 166, 172–173, 177).

Няма сведения за дейността на еникьойската организация, за подготовката и обявяването на Преображенското въстание. Знае се само, че гъркоманските семейства в някаква степен ограничават и пречат на общата революционна активност на населението. Има повече сведения за отделни нейните членове с по-бурна революционна биография. Сред тях особено впечатление прави Недялко Килев. Недялко, или Неделчо или Киряк Георгиев Килев, известен и като Георги Килев, още като ученик в Одринската гимназия се занимава с революционна дейност, става член на селската организация, а от 1901 г. е четник и изпълнява терористични задачи при войводата К. Антонов. По време на Преображенското въстание е войвода в Дедеагачко и член на групата, извършила атентата на железопътната линия Солун–Дедеагач между селата Чобан и Кюсемджит (Николов, 2001: 28; Караманджуков, 1934: 166, 172–173, 177). Неговата съдба е особено интересна, защото след бурното му революционно минало, от 1910 г. нататък, се заселва чак в Южна Родезия, където става крупен тютюнопроизводител и търговец и създава най-старата тютюнева компания в Зимбабве (Михайлова, 1996: 125–126).

През ноември 1912 г. Кръстополе е освободено от турците. Но след Междусъюзническата война, през юли 1913 г., то е атакувано от гръцки военни части и населението е принудено да бяга към старите предели на България. След подписване на Букурещкия мирен договор на 28 юли (10 август н.ст.) 1913 г. селото остава в гръцка територия, а град Ксанти – в българска. Това е причината голяма част от жителите му да се преселят в Ксанти и околията, по-близо до родното място, готови всеки момент да се завърнат там. Според вестник „Търговски фар“ от 1914 г. до лятото на същата година в град Ксанти и околията сред многото настанили се там български бежанци са и 166 семейства с 865 членове от село Еникьой²⁾. След Ньойския мирен договор, когато Тракия е отнета от България, кръстополци се заселват в Пловдив, с. Куклен, Хасково, Асеновград, Златоград, Кърджали, София, Айтос

(Вулев, 1972: 101–102). Вероятно по това време Станка и Киряк Чалбурови идват в България със седемте си деца³⁾.

Роден на 8 август 1896 г. в с. Кръстополе, Георги Киряков Чалбуров, заедно със своя брат Тодор и сестрите си, преживяват в детските и младежките си години тревожните събития около националноосвободителните борби и Балканските войни. Материалното състояние на семейството и вероятно стремежът към по-добро образование дават възможност на Георги да завърши Одринската българска гимназия „Д-р Петър Берон“, а след това да се запише в цариградския Робърт колеж. Колежанското образование не удовлетворява напълно интересите и бъдещите планове на Георги Чалбуров и той се насочва към подробно изучаване на тютюнопроизводството – основната производствена технология на обработване на тютюневите листа и всичко, свързано с тютюневата търговия. Навършил 20 години, по време на Първата световна война, Георги заминава за фронта, зачислен в телефонната рота на Десети пехотен родопски полк⁴⁾.

Около 1919 г. семейството на Киряк Чалбуров се преселва в пределите на стара България и се установява в Пловдив. Киряк поверява на най-големия си син Тодор грижата за по-малкия му брат Георги и петте сестри. Бурното развитие на тютюневия бранш в Хасковския и Пловдивския регион след войната, опитът, който Чалбурови имат в тютюнопроизводството,

На почивка с близки и приятели в Бяла черква

натрупан в родния им край, и подготовката на Георги за работа в този бранш насочват двамата братя да потърсят своята реализация в тютюневата търговия. Отначало се установяват в Борисовградско (Първомайско), а скоро след това се преместват в Хасково. Причината за това е бързото превръщане на региона и града в един от най-големите и оживени центрове на тютюневата индустрия. Още в края на първото десетилетие на ХХ в. в него започват да се настаняват и да отварят складове чужди и български тютюневи търговци. Непосредствено след приключване на Първата световна война в Хасково работят повече от 20 чужди и български фирми, които обработват тютюн в 40 салона и ангажират в производството близо 7000 души работници. Въпреки тежката следвоенна стопанска криза тютюневото производство и търговия

в Хасковския регион процъфтяват заради голямото му търсене на международните пазари, предизвикано от временното изтегляне на Турция и Гърция от тях. Това се превръща в отлична възможност за излизането на българските тютюни на тези пазари (Узунова, 2005: 87–94).

Развитието на българското тютюнопроизводство и търговия през следвоенния период е причината в страната да се появят големите монополни обединения. Още в края на 1919 г. е налице монополното Сдружение на експортърорите и фабрикантите на тютюн в България, което обединява производството и износа на тютюн от Пловдив и Хасково, а впоследствие и от София, Асеновград, Пазарджик и др. Създава се и голямото монополистическо обединение „Консорциум за тютюна“, което изнася тютюн за повече от 100 млн. лв. годишно (Узунова, 2005: 87–94).

Със своята добра подготовка като специалист, старание и търговски нюх Георги Чалбуров успява за кратко време да влезе в средите на тютюневите търговци. През 1921 г. той вече е директор на създадения Консорциум. Шест години по-късно, през 1927 г., обединението се разпада поради разногласия между партньорите и претърпени загуби от търговската дейност. По това време Чалбуров има вече добър опит и авторитет в тютюневите среди и е назначен отново за директор – този път в голямата търговска фирма „Годор Д. Кършев и сие“. В тази фирма той работи до 1933 г.⁵⁾

Близо 12 години Георги Чалбуров навлиза уверено в тютюневия бранш, придобива богат опит и многобройни контакти с български и чужди търговци и политици, установява трайни връзки с най-известните тютюневи фирми в Европа и света. Затова, когато през 1933 г. Т. Кършев прекратява дейността си, никой в тези среди не е учуден, че 37-годишният Г. Чалбуров, натрупал достатъчно самочувствие, вероятно и капитали, основава своя фирма, която регистрира на 1 януари 1933 г. под името Търговска фирма „Георги Чалбуров“⁶⁾. Скромнен и сдържан по характер, той не започва дейността си с гръм и трясък и лъскава показност, а пресметливо, целенасочено и сериозно. Работи изключително със свои комисионери, закупчици и експерти. С шест души персонал изкупува тютюните главно от Старозагорско и района на Кърджали – Крумовградско (Кошукавашко) и Масталийско (Момчилградско), Егридеренско (Ардинско), Харманлийско и Свиленградско. Фирмата бързо укрепва своята дейност и финансовото си състояние и включва в търговския си обхват и Пловдивския край. Наред с управлението на своята фирма, Чалбуров участва и като съдружник във „Фархи & Герон“ и е пълномощник на АД „Томасян и синове“ при изкупуване на тютюни. През 30-те и началото на 40-те години хасковският тютюноотърговец установява и поддържа търговски отношения с Кралската унгарска режия, с търговските представителства в Дрезден, Хамбург, Швейцария, Дания, Норвегия, Австрия и др., за които е запазена част от богатата му търговска кореспонденция. През 1935 г. и следващите години той изнася тютюни предимно за Германия, Унгария, Египет, Палестина. За неголям период от време, когато Г. Чалбуров организира самостоятелната

си търговска дейност, успява да отвори два манипулационни склада в Хасково и един в Кърджали. През 1941 г. фирмата вече има свои складове и в Беломорска Тракия – Кавала, Ксанти и Гюмюрджина⁷⁾.

В търговската си дейност Г. Чалбуров спечелва уважението и доверието на партньорите си от целия международен тютюнев пазар. През 1940 г. става член на УС на Съюза на тютюнотърговците, а през 1942 г. е председател на акционния комитет по износа на суров тютюн на листа. Признание за неговата дейност и добър опит е избирането му за действителен член на Пловдивската търговско-индустриална камара, както и за председател на Тютюнотърговския съюз в България и за член на Централния комитет на Търговския съюз – София. Председател е и на Хасковския околийски търговски синдикат⁸⁾.

Дълги години братята Чалбурови – търговецът Георги Чалбуров и експертът Тодор Чалбуров, купуват, обработват и продават тютюните на обширния югоизточен регион, разширяват периметъра на дейността си в Крумовградско и на юг в Гърция. Спечелват добро състояние, но живеят скромно, без излишен лукс и показност. Активната търговска дейност, широките контакти със стопански дейци и политици от национална и европейска величина, спечелените имоти и пари не ги отдалечават от тракийския им корен. И двамата членуват в местната тракийска организация през различни години и подпомагат непрекъснато със средства дейността ѝ.

Важен момент от обществените прояви на Чалбуров е неговата дарителска дейност. Тютюневият магнат и депутат Георги Чалбуров дарява често. Освен обичайната финансова подкрепа за тракийската организация, което през годините за съжаление е позабравено и заличено от нейната история, той отделя средства и за отделни бежански семейства, както и за революционната дейност на Комитета Свободна Тракия (КСТ)⁹⁾. Проявява грижа и към своите работници и служители, като им предоставя

Като председател на Тютюнотърговския съюз. Реч по време на вечеря, 20 март 1939 г.

авансови средства по време на „мъртвата част“ от сезоните. През януари 1942 г. по линията на акционните комитети заделя 50 000 лева за безработните. През 1939 г. праща 4000 лева за довършването на кърджалийския паметник на загиналите във войните. Дарява парични суми и на църквите в Хасково. Запазено е благодарствено писмо до тютюноотърговеца от свещеника на хасковския храм „Светите Архангели Михаил и Гавраил“, в което е изразена голямата благодарност за дарените в памет на починалата малка дъщеря на Чалбуров 8000 лева. В него свещеникът съобщава каква църковна утвар и одежда са купени с тези средства и уверява дарителя, че ще се моли за „новопредставлената пред Бога невинна детска душа“. Сумата от 100 000 лв. дарява на трапезариите за бедни и на домовете за сираци и старци. През 30-те години съдейства енергично за благоустрояването и електрификацията на Хасково. През всичките години на усилен труд Чалбуров е съпричастен към живота около него, към обществените, културните и стопанските събития в Хасково, но никога не демонстрира политическа и партийна пристрастеност. Член е на Тракийската организация в Хасково, избран е за неин председател, а по-късно – и за почетен председател на Тракийското културно дружество и председател на Гражданския клуб в Хасково. Няма данни да е принадлежал или симпатизирал на някоя определена политическа партия¹⁰.

През пролетта на 1938 г. Г. Чалбуров е избран за народен представител от Крумовград в XXIV Народно събрание. Като депутат е член на парламентарните комисии по търговията, промишлеността и труда и по отговора на тронното слово. През януари 1940 г. той става за втори път депутат в XXV ОНС.

В годините преди и най-вече след началото на Втората световна война тютюнът се превръща в особено търсена и купувана стока на международните пазари. За опитния търговец Чалбуров това е важен момент да разгърне

Полша, 1938 г. Чалбуров като ръководител на българска парламентарна делегация.

още по-активна търговска дейност и да засили позициите и авторитета си в тютюневите среди. Във военните условия, когато България е един от най-големите производители на тютюн в Европа, той е натоварен със задължението да разпределя квотите на отделните тютюнопреработващи фирми, като никой няма право да купува повече от определеното му.

През септември 1944 г. съдбата на Г. Чалбуров, както и на хиляди други българи, се променя. На 30 септември 1944 г. Министерският съвет приема единодушно Наредба-закон за съдене на виновниците за въвличане на България в Световната война срещу Съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея. Наредбата влиза в сила от деня на обнародването ѝ в „Държавен вестник“ на 6 октомври 1944 г.¹¹⁾ Много по-рано, още на 17 септември, осем дни след деветосептемврийския преврат, Чалбуров е арестуван. Макар че в тогавашното правителство от общо 16 министри по четирима са от БРП(к), от БЗНС на Н. Петков и от „Звено“, двама са социалдемократи и двама независими, то насърчава действията на съда към сурови наказания. Набързо се организира и провежда следствието и на 20 декември в аулата на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ започват заседанията на Втори върховен състав на Народния съд. Подсъдимите са 127 от 160-те народни представители в XXV ОНС от 1.I.1941 г. до 9.IX.1944 г. Всяка сутрин подсъдимите – бившите народни представители, се докарват под силна охрана от Централния затвор. Още от 6 часа сутринта техни близки и познати очакват да ги зърнат от съседните улици. Но народната милиция е взела всички мерки до Университета да не се допускат „външни лица“. За да не могат гражданите да видят подсъдимите, камионите спират плътно до задната входна врата на Университета. В същото време организирани групи — повечето от ремсисти, заемат входа от двете му страни и скандират „Смърт на народните врагове“. Този сценарий се повтаря и след завършването на всяко заседание на съда. Основните обвинения срещу тях са, че са гласували присъединяването на България към Тристранния пакт, изменението на Закон за защита на държавата и въвеждане на Закон за защита на нацията. Поради големия брой подсъдимите — 110 души, времето на разпитите е по-ограничено и те завършват на 16 януари 1945 г. Създалата се атмосфера на напрегнатост и нервност в залата и съдийският състав дават отражение и върху общия ход на процеса. Присъстващият като наблюдател лондонски кореспондент споделя впечатленията си от процеса с представителя на английската мисия в Съюзническата контролна комисия. Според него в съдебната зала сред подсъдимите се чувствало напрежението и безнадеждността на една „предрешеност“. А и как иначе, след като решението на Политбюро от 20 януари 1945 г. категорично гласи: „Никой от депутатите (освен умрелите преди 1941 г.) не следва да бъде оправдан“. По ли-

цата на подсъдимите се четели безразличие и отчаяност, но въпреки това „те се опитвали да се защитят достойно и повечето от тях убедително“. В края на януари 1945 г. с радиограма Вълко Червенков уведомява Георги Димитров: „Присъдата ще бъде произнесена в четвъртък – 1 февруари. В по-рано приетото решение (20 януари 1945 г. – б. а.) внесохме корекция в смисъл увеличаване на смъртните наказания... От състава на депутатите на смъртно наказание предлагаме да се осъдят до 70 процента“ (Мешкова & Шарланов, 1994).

По време на краткия процес съдът иска от бившите народни представители да отговарят конкретно на поставените въпроси, без да им дава възможност да се впускат в дълги обяснения на събитията или да привеждат допълнителни факти, с които да се опитват да се оневиняват. Свидетелите са подбрани твърде прецизно, като се дава предимство на тези, посочени от обвинението. За пледоариите на служебните защитници е определено време от непълни три дни. По време на процеса Георги Чалбуров се защитава енергично и категорично заявява, че не е гласувал в НС за присъединяване на България към Тристранния пакт, а винаги е отстоявал позициите за неутралитет на страната. Не е гласувал и за обявяване на война, както и за Закона за защита на нацията. В подкрепа на своята защита той посочва 11 свидетели. Сред тях са хасковските комунисти – адвокатът Н. Марчев, новият кмет на Хасково Г. Даскалов, Д. Карев, двама министри в управляващия кабинет на К. Георгиев: проф. Петко Стайнов – министър на финансите, и министърът на железниците Ангел Държански. Всички те потвърждават думите му пред съда¹²).

На 1 февруари 1945 г., малко преди 16 часа, подсъдимите по първия процес са въведени в съдебната зала и наредени прави в каре, обградени от милиционери. На предно място са регентите. Член-съдия Стефан Манов започва да чете присъдата. Тя трае 30 мин. и се предава по високоговорители, поставени пред Съдебната палата. Там по решение на ЦК на БРП(к) е свикан митинг, на който според пресата присъстват около 150 000 души. Само половин час по-късно, в 16.30 ч., председателят на Втори върховен състав на Народния съд Ст. Кираджиев произнася присъдите над народните представители. Така за около 1 час, на 1 февруари 1945 г., с лекота новата власт извършва политическата разправа и унищожава част от елита на българското общество и политическата класа – близо 200 души.

От всичките 110 обвиняеми народни представители 67 са осъдени на смърт. Присъдите се изпълняват още същата нощ. Георги Чалбуров е един от 22-мата, които имат „късмета“ да получат доживотна присъда, може би благодарение на свидетелите, които го подкрепят по време на процеса, и той не попада в списъка сред осъдените на разстрел. Съдът му присъж-

да освен доживотен затвор и конфискация на имуществото, възлизащо на близо 12 млн. лв. в банкови сметки и фамилна къща на пловдивската улица „Цар Иван Асен“, оценена на 2 880 000 лева. След национализирането покъсно в сградата е настанено пловдивското музикално училище. През 1946 г. доживотната присъда на Чалбуров е намалена на 15 години¹³⁾.

Започва последният и най-тежък период в живота на 50-годишния тракийски бежанец и вече бивш милионер. Преживял в детските и младежките си години робството в родното си село и след това войните, работил всеотдайно и успешно в голямата европейска тютюнева търговия, животът на Чалбуров се преобръща безвъзвратно. Малко преди Коледа на 1946 г. той излиза от Централния софийски затвор. След това последователно е въдворяван в трудововъзпитателно общежитие в с. Ножарово и в лагера „Белене“, Плевенско. До 1959 г. почти непрекъснато е по лагерите. От тежките затворнически години на Георги Чалбуров са останали кратки писъмца на пощенски картички, адресирани до съпругата му Цвета в Хасково. Написани напълно в духа на лагерното ежедневие и според затворническия правилник, те неизменно започват с „Мила Цвето“ и съобщават почти едно и също: „Получих колета с храна, 100-те лева, дрехите“. Малко по-дълги са писмата, които са разрешени само два пъти в годината. В тях той споделя мъката си заради проваления живот на най-близките му хора, притесненията и грижите си за тяхната прехрана. Новата власт и управляваната от нея репресивна машина е постигнала целта си – достолепният мъж, продавал тютюни за милиони левове из цяла Европа, водил широка кореспонденция със своите търговски партньори на перфектен немски и френски, сега има други грижи – да оцелее. Той моли жена си да му изпрати мушамена качулка за дъжд, калцунни, долни гащи – може и закърпени, чорапи, сланина.

Лагерното битие на Чалбуров е монотонно. В началото на 50-те години, по спомени на негови близки в Хасково, той е освобождаван и за известно време се прибира в Хасково. За да изкарва прехраната си, работи като общ работник в единия от национализираните си складове.

В края на 1944 г. положението с българската тютюнева търговия става критично. След спогодбата от 10 декември 1940 г. страната се задължава да доставя всичките си тютюни, освен тези за местната фабрикация, в Германия чрез тютюневата фирма „Реemtсма“. Това монополизиране на продажбите затваря всички други пазари. Когато Германия започва да губи войната, изгубва се и този основен пазар. Произведените през 1944 г. тютюни стоят в складовете и къщите на хората. Отсъствието на дотогавашните тютюневи търговци се усеща остро. За да излезе от тежкото положение, новата власт приема наредба-закон, с която се възлага на Българската земеделска и кооперативна банка (БЗКБ) и на Съюза на

тютюневите кооперации „...да събират (изкупуват) и манипулират, за сметка и с риск на държавата, тютюните от реколта 1944, 1945 и 1946 г.“. На 26 април 1947 г. Великото народно събрание гласува един от първите си закони – Закон за учредяване на Български държавен тютюнев монопол (БДТМ). През 50-те години страната навлиза в още по-труден стопански период. Увеличава се, макар и с някои колебания, производството на тютюн, но не нарастват продажбите и складовете се препълват с непродаден тютюн. Някои от причините (особено за намаляването на износа) са с повече от субективен характер и засягат главно работата на тютюневия монопол, отговорен за реализирането на продукцията. По същото време в България пристига представителят на немския концерн „Реемтсма“ Курт Венкел, с когото Чалбуров е работил през 30-те и 40-те години. Германецът е националист и бивш авиатор от ескадрилата на Рихтхофен. След Втората световна война е арестуван като нацист, но е оправдан по повдигнатите му обвинения, става швейцарски гражданин и търговски представител. През 1952 г. Курт Венкел идва в България, за да сключи търговски договор с „Булгартабак“, според който придобива изключително представителство да договаря нашите тютюни на комисионни начала с няколко западноевропейски държави. Това продължава

7 юли 1922 г. Чалбуров и Чапрашиков на път с автомобил.

до 1966 г. Когато обаче пристига в София, той търси предишните си контакти и на първо място търговеца Чалбуров, като изразява категоричното си желание да работи само с него. Пътува до Хасково, за да се срещне с дългогодишния си търговски партньор. Тогава властите бързо реагират и Чалбуров, облечен в костюм, е „доставен“ на срещата с европейския бизнесмен. Дватама разговарят при изричното условие на бившия тютюнотърговец – в присъствието на представители на властите. В резултат на проведената среща в началото на 50-те години Г. Чалбуров е привлечен като консултант при сделка между „Реемтсма“ и „Булгартабак“. Хасковлията Иван Чолаков разказва: „Назначиха Георги за експерт в централата на Българския държавен тютюнев монопол. След реакцията на хасковски комунистически функционери го освободиха и той бе принуден да се върне под Ямача (т.е. като общ работник в склада)...“. Самият Чалбуров не е бил особено въодушевен от перспективата да работи за новата власт, защото като умен човек, преживял ужасите на т.нар. „Народен съд“ и комунистическите лагери, добре знае, че може да стане отново лесна жертва¹⁴). Интересна подробност от биографията на Чалбуров е твърдението на някои литературоведи и изследователи на романа „Тютюн“ на Д. Димов, че той, наред с братя Чапрашикови и Ж. Асеу, е един от прототипите на главния герой – тютюнотърговеца Борис Морев, докато без съмнение за прототип на литературния си герой Фон Гаер Д. Димов използва личността на търговеца Курт Венкел.

През 1959 г. Чалбуров отново е освободен за малко. Почива на 24 септември 1960 г. на 64-годишна възраст. На 10 декември 2004 г. синът му Недялко Георгиев дарява на хасковския държавен архив запазени документи, главно писма, свързани с живота на своя баща. Те съставят 17 плика – съдържанието на фонд 1827. В архива се съхранява и фирмената документация, съставляваща друг фонд. Между кориците на двете папки в няколко десетки архивни единици се пазят сведенията за преминалия в труд, успехи и трудности живот на Георги Чалбуров – един от големите тютюневи търговци на капиталистическа България.

БЕЛЕЖКИ

1. Доклад на международната комисия за разследване на причините и провеждането на Балканските войни, изготвен със средствата на Карнегиева фондация за международен мир през 1913–1914 г.
2. *Заселването на бежанците от Мала Азия, Тракия и Македония*. Търговски фар, бр. 573, 22 юни 1914 г.
3. Бакалов, Н. *Спомени на Вера Таксирова*. Новинар юг, 17.05. 2112 г.
4. Пак там.

5. Пак там.
6. ТДА – Хасково, ф. 1827к.
7. Пак там.
8. Пак там.
9. ТДА – Хасково, ф. 3к, 16. *Тютюнева фирма на Георги Киряков Чалбуров – Хасково.*
10. ТДА – Хасково, ф. 1827, оп. 1, а.е. 7, л. 1–35.
11. ДВ, бр. 219, 6.10.1944.
12. ТДА – Хасково, ф. 1827к.
13. Пак там.
14. РИМ – Хасково, Архив на нова история. *Спомени на Иван Чолаков.*

ЛИТЕРАТУРА

- Вулев, Г. (1972). *Село Кръстополе, Еникьой, Ксантийско*. София.
- Караманджуков, Хр. (1934). *Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното политико-революционно движение*. С.
- Мешкова, П. & Шарланов, Д. (1994). *Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд*. С.
- Милетич, Л. (1918). *Разорението на тракийските българи през 1913 година*. С.: БАН, ДП. II фототипно издание. Културно-просветен клуб „Тракия“ – София, 1989. С.
- Михайлова П. (1996). *Следа от носорог. Зимбабвийски етюди*. ТАЛ-ИКО.
- Николов, Б. (2001). Въртешна македоно-одринска революционна организация. Войводи и ръководители (1893–1934). *Биографично-библиографски справочник*. С.
- Узунова, Кр. (2005). *История на град Хасково 1912–1945*. С.: „Св. Климент Охридски“.
- Филипов, Н. (1911). Учебното дело в с. Ени-Кьой, Ксантийско през 1909–1910г. *Родопски напредък*, 4, 112–114.
- Шалапатов, Д. (2011). *Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия*. Абагар.

GEORGI CHALBUROV – THE REFUGEE TOBACCO RETAILER

Abstract. In the first half of XXth century one of the most distinguished figures in the tobacco industry was Georgi Chalburow. A popular retailer in the years between the two world wars, he had an interesting fate. In his early years he experienced the terror and the violent excesses over the Bulgarian population in Thrace by the

Turkish and Greek authorities. He became a refugee by the will of the fate and after the First World War his hard work resulted in the imposition of his name in the tobacco trade. Because of his participation in XXIV and XXV General Assemblies and his large scale business activities, after the 1944 coup d'etat he was arrested and convicted to life imprisonment by the so called „people's court of justice“. The verdict was later replaced with a 15-year sentence and property deprivation. A Thracian refugee, popular tobacco retailer and later – a political prisoner, his fate connected him to the history of the Thracian refugees and the later creation of the Thracian organization, but most of all – to the history of the tobacco trade in the years between the two world wars.

Krassimira Uzunova, PhD

✉ Regional Museum of History – Haskovo
19, Svoboda Sq.
6300, Haskovo, Bulgaria
E-mail: krassimirauzunova@abv.bg